

Dr.

Osman KARLANGIÇ

osmankarlangic@mynet.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6022-1073>

Eser Geçmişi / Article Past: 26 Tem 2018 /5 Ağu 2018

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.448143>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Adana'da İşçilerin Serüveni (1832-1918)

*Workers' Experience in Adana from Egyptian İbrahim Pasha's
Period to the end of the First World War (1832-1918)*

Öz

19. yüzyılda Adana'da salgın hastalıklar, elverişsiz iklim şartları ve asayişsizlik dolayısıyla işgücü açığı baş göstermişti. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi işgali sırasında (1832-1841) oğlu İbrahim Paşa işçilerin çalışma şartlarını düzenleyen önemli değişikliklere imza atmıştır. Onun çabaları işçilerin sorunlarını bir nebze olsun giderse de Çukurova'da işgücü açığını kökten çözememiştir. Toprağı bol, işgücü yetersiz olan Adana çeşitli bölgelerden gelen mevsimlik işçilerle sorunu aşmaya çalışmıştır. Doğu Anadolu bölgesi azımsanmayacak ölçüde, işgücü açığının çözümüne katkı sunmaktaydı. 1860'larda dış etkenlerin yönlendirmesiyle pamuk ziraatında yaşanan artış işçilerin geldiği bölgelerin de çeşitlenmesi sonucunu doğurmuştu. İşçiler genellikle şubat-mayıs döneminde yoğun şekilde Adana'ya akın etmekteydiler. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Adana'da hayat şartları işçiler açısından çok ağırdı. Özellikle amele pazarının olduğu Salı günü sokaklarda yatan insanlar çok büyük sorun teşkil etmekteydi. İşçileri perişan eden frengi ve kolera gibi salgın hastalıklar; kumar, yankesicilik ve falcılık gibi birçok işçiyi beş parasız bırakan illetler mevcuttu. İşçi ile işveren arasında sorunları çözülmesi için "Amele Komisyonu" kurulmuştu. 1909 yılında meydana gelen Adana Olayları işgücü sorunlarını büyük boyutlara taşımıştı. Diğer bir işçi gurubu olan Demiryolu çalışanlarının çalışma şartları da pek iyi sayılmazdı. Büyük demiryolu şirketleri tarafından sömürülmekte, dinlenme süreleri ve yemekleri onların sağlığını olumsuz etkilemekteydi. 1908 yılındaki grevlerden Adana da etkilenmişti. Sanayi işçileri fabrikaları basmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde 5.000 civarında işçi pamuğa dayalı sanayi kollarında faaliyet göstermekteydi. Birinci Dünya Savaşı işçi ücretlerini oldukça yükseltmişti. Bu çalışmada 19. yüzyıldan Mondros Mütarekesi'ne uzanan süreçte Adana'da işçilerin çalışma şartları ve yaşam koşulları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adana, İbrahim Paşa, işçiler, tarım

ATIF: KARLANGIÇ Osman, "Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Adana'da İşçilerin Serüveni (1832-1918)" *Tarih ve Gelecek*, 4/2 (2018), s. (75-88)

CITE: KARLANGIÇ Osman, "Workers' Experience in Adana from Egyptian İbrahim Pasha's Period to the end of the First World War (1832-1918)" *History and Future*, 4/2 (2018), pp. (75-88)

ABSTRACT

In the 19th century, due to epidemic diseases, unfavorable climatic conditions and the social unrest, labor force cropped up. During the occupation of the region by the Egyptian governor Mehmet Ali Pasha (1832-1841), his son İbrahim Pasha had signed important changes that regulated the working conditions of the workers. Even if his efforts went a bit to the problems of the workers, he wasn't able to solve the problem of the labor force in Çukurova. Adana, which had plenty of land and lack of labor, tried to overcome the problem with seasonal workers from various regions. The eastern Anatolian region considerably contributed to the resolution of the labor shortage. With the guidance of external factors in the 1860s, the increase in cotton farming resulted in the diversification of the regions where workers came from. The workers were generally flocking to Adana in February-May period. By the end of the 19th century, the conditions of life in Adana were too heavy for the workers. Especially people on the streets on Tuesday, when there was a working market, were a big problem. Epidemic diseases such as syphilis and cholera that ruin workers; ills which left the workers without a penny such as gambling, pickpocketing and fortune-telling were available. "Working Committee" was established to solve the problems between the employee and the employer. Adana Events, which took place in 1909, carried workforce problems to great dimensions. The working conditions of the railway workers, who were also another group of workers, were not considered well, either. They were exploited by big railway companies; rest periods and meals affected their health negatively. Adana was also affected by the strikes of 1908. Industrial workers raided factories. Before the First World War, around 5,000 workers were operating in the cotton-based industries. The First World War had raised labor wages quite. In this study, in the process from the 19th century to the Mondros Armistice, the working conditions and living requirements of the workers in Adana will be emphasized.

Key words: Adana, İbrahim Pasha, workers, Agriculture

Giriş

İşçi, kendisine ait bir üretim aracından yoksun olan, hayatını idame ettirmek için emek gücünü, iş gücü piyasasında serbestçe satan şahıstır. Osmanlı Devleti'nde yukarıdaki duruma uygun bir işçi sınıfı, Avrupa sermayesinin Osmanlı coğrafyasına yoğun bir şekilde girişiyle, asıl olarak da demiryolu yapımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Genellikle mevsimlik işçi olarak çalışan işçilere tesadüf edilirken, sürekli çalışan işçilerin varlığından bahsetmek de mümkündür. Yolların yapımı ve işletmelerin kullanımı bu işçi gurubuna duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Çalışan işçilerin çoğunluğu köylülerden müteşekkil olup, köydeki toprağından istediğı geliri elde edemeyen ahali gelirini arttırmak için yeni yollar bulmaya yönelmiştir. İnşaat işine yönelen köylülerin talep yoğunluğundan demiryolu şirketleri ciddi anlamda yararlanmışlardır. İşsizliğin fazla oluşundan yararlanarak işçileri ucuz fiyatlarla çalıştırmışlardır¹.

1 Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, 1. baskı, Ankara, Tüm İktisatçılar Birliğı Yayınları, 1976, s.72.

1. İbrahim Paşa Döneminden I. Meşrutiyet Dönemine Kadar Adana'da Tarım İşçileri

XIX. yüzyıla gelindiğinde Adana salgın hastalıklar, yaşam koşullarının insan hayatına pek uygun olmaması gibi nedenlerle işgücü açığı ile karşı karşıyaydı. 1826 senesinde veba salgınıyla karşılaşan şehir, tarımda kullanılacak insan gücünü büyük oranda yitirmişti. Zaten zirai alanda iş gücü yetersizliği çeken şehir, hasat işlerinde büyük sıkıntılar yaşamış ve ürünler tarlalarda kalmıştı². İbrahim Paşa, Adana'yı ele geçirince 1834 yılında işçilerin çalışma şartlarını belirli bir düzene koymuştu. Onun zamanına kadar çiftlikte çalışan işçiler, çarşamba günü başladıkları mesailerini, pazartesi akşam sonlandırmaktaydılar. Hayata geçirilen bu çalışma sistemi, işçilerin başka bir sorunla karşı karşıya kalmalarına neden olmakta idi. Ameleler, salı günü kurulan "Amele Pazarı"na yetişmekte büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Amele Pazarına yetişemeyen işçilerinin sorunlarına çözüm getirmek isteyen İbrahim Paşa, çiftliklerde çalışma mesaisini pazartesi günü yarım günle sınırlandırmıştı³. Çünkü işçilerin çiftliklerden çıkarak Adana'nın Amele Pazarına varması geceleyin yol yürümeyi gerektirdiğinden soygun olayları vuku bulmaktaydı. Uygulanan yeni sistemle sorunun önüne geçilmiştir. Ayrıca işçiler haftalık ücretlerini tam olarak alacaklardı. Çalışma saatleri gün doğarken başlamakta, gün batarken nihayete ermekte idi. Yine işçiler için yarım saat kahvaltı, bir saat kuşluk (şabah) yemeği, bir saat istirahat ve öğle yemeği tatili, ikindiden sonra tekrar on beş dakikalık dinlenme süresi verilmesi sağlanmış, ameleleri hırsızlık olaylarından korumak için yevmiyelerin şehirde dağıtılmasını zorunlu hale getirmişti⁴.

İbrahim Paşa, ayrıca işgücü açığını gidermeye yönelik çözümler üretmiştir. Bu kapsamda Suriye taraflarından sıcak iklim koşullarında çalışma yeteneğine sahip, Arap çiftçiler getirmiştir⁵. İşçilerle ilgili düzenlemeler yapılırken diğer taraftan bazı sıkıntılar baş göstermişti. Duvarcılar ve ameleler Gülek Boğazı gibi tahkim edilmesi gereken yerlere götürülmüş, hak ettikleri ücretin dörtte biri ile günlerce ailelerinden uzakta çalıştırılmışlardı. Yapılan bu haksızlıklar halkta İbrahim Paşa yönetimine karşı tepkileri de beraberinde getirmişti⁶. İbrahim Paşa'dan sonra da işgücü açığı giderilememişti. Toprakları fazla, işgücü yetersiz olan Adana, işgücü ihtiyacını farklı bölgelerden gelen işçilerle kapatmaya çalışmıştır. Çünkü yöre halkı zirai sahalara sahip, ancak rençberlik işlerine yatkın değildir. Bu nedenle arpa, buğday, susam ve pamuk işlerinde çalıştırılacak amele ihtiyacı önemli bir sorun teşkil etmiştir. 1859 tarihli bir belgede bu durum açıkça görülmektedir⁷. İbrahim Paşa'dan sonraki dönemlerde iş gücü eksikliği, Doğu Anadolu'dan işçi getirilerek kapatılmak istenmiştir. Diyarbakır ve Harput taraflarından gelen işçiler, ziraat işleriyle meşgul olmuşlardır. Zamanla Doğu Anadolu'dan gelen işçi sayısında yaşanan düşüşler dolayısıyla devlet yönünü konargöçer aşiretler dönmüştür. Ortaya çıkan işgücü açığı Alaiye ve İcel bölgesi aşiretleriyle giderilmeye çalışılmıştır⁸. Adana sancağına gelen rençberlerin, halkın zirai alanlarına verdikleri zararlar ve hayvanları gasp ettiğine dair iddialar ayrıca, buraya geliş nedenlerinin vergi ödemeye

2 Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 245.

3 Karsandık, s. 32.

4 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1961, s.16.

5 Karsandık, s. 245.

6 Selahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri 1995, s.56.

7 Tefvik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s.75.

8 Karsandık, s. 245.

yanışmalarından kaynaklandığının ortaya çıkması devletin vergiyi tahsil etme konusunda kararlar almasına neden olmuştur⁹.

Şehirde işgücü açığı dolayısıyla sıkıntılı geçen yıllar da vardır. Adana'ya yerleştirilen muhacirlerin ve bölgedeki aşiretlerin zirai iş gücünü karşılayacağı hesap edilerek 1860 yılında mevsimlik işçi talebinde bulunulmamıştır. Ancak, göçmenler iş gücüne katılmakta isteksizlik gösterince işçi yetersizliği ürünlerin toplanmasında aksaklıklara neden olmuştu. Bu aksaklıkları gidermek için 1861 yılında Doğu Anadolu'dan amele talep edilmiştir. Bu taleplerle sorun çözülemeyince İçel ve Alaiye çevresindeki aşiretlerle işçi eksikliği kapatılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen bölgelerden ameleler gelmiş, bu defa da gelen işçilerin bir kısmı geri dönmekte isteksizlik göstermiş, amelelerin isteksizliği devletin vergi kaybetmesine neden olmuştur. Çukurova'ya 1859 yılında gelen işçiler, 1864 yılında hala geldikleri yerlere gönderilememişlerdi.¹⁰ 1865'lerde de Adana'da pamuk ziraatının geniş sahalara yayılmasıyla işgücüne duyulan ihtiyaç daha da artmış; Maraş, Ayıntap, Niğde, Kayseri, Sivas, Konya, Antakya ve Lazkiye gibi yerlerden mevsimlik işçilerle sorun aşılmaya çalışılmıştı. Adana'ya ekonomik amaçlarla gelenler sadece işçiler olmamış, iş adamları da bölgeye gelerek toprak satın almaya ve satın aldıkları arazilerde pamuk ziraatı yapmaya başlamışlardı¹¹.

2. 19. Yüzyılın Son Çeyreğinden İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Adana'da Tarım İşçileri

Osmanlı Devleti'nde tarım topraklarının bolluğuna karşın, emek için aynı şey söylenemez. Devletin birçok bölgesinde tarım sahalarını işleyecek amele sorunu baş göstermekteydi. Üstelik hasat mevsiminde ihtiyaç oldukça fazlalaşmakta, üretimin olumsuz etkilenmesi sonucunu doğurmaktaydı. Ortaya çıkan işgücü açığı tarım sahaları daha az veyahut hasat dönemi daha geç olan bölgelerden amele getirilmesi suretiyle çözülmekteydi. Adana'ya özellikle Diyarbakır ve Harput ve diğer Doğu illerinden ciddi anlamda işçi göçü gerçekleşmekteydi. İşgücü açığını çözmek isteyen devlet, amele yokluğundan kaynaklı yakınmalarla da karşılaşmakta idi¹².

Pamuk tarımının artmasına bağlı olarak Adana'ya gelen mevsimlik işçi sayısında da ciddi artışlar gözlenmiştir. Adana 1880'lerden itibaren çevreden pamuk çapalamak ve toplamak için gelen mevsimlik işçi göçlerinin hızla artmasına sahne olmuştu. XIX. yüzyılın sonlarında işçilerin sayısı 30-40 bin civarındaydı. Maraş, Kayseri, Sivas, Niğde, Konya ve Antakya'dan Adana'ya mevsimlik göç olurdu¹³. 1890'ların sonunda Adana tarımında mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere 50-70 bin arasında işçi göçü meydana gelmişti. Davis'e göre; Trablus, Antakya, Antep, Maraş, Harput ve Diyarbakır taraflarından gelen mevsimlik işçilerin 30-40 bini Kürtlerden, 20 bini Araplardan müteşekkildi¹⁴. 1895 senesinde Adana'ya gelen Şerafettin Mağmumi, 100 bin gibi büyük bir rakamdan bahsetmiş, sadece Adana sokaklarında amele pazarının olduğu gün 40-50 bin amelenin dolaştığını

9 Songül Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, Tarsus, Tarsus Sanayi Odası Yayınları, 2015, s.204.

10 Ulutaş, s.182-183.

11 Hüseyin Avni Şanda, *Yarı Müstemele Oluş Tarihi 1908 İşçi Hareketleri*, İstanbul, Gözlem Yayınları, t.y., s.68.

12Güran, s.75.

13 "Adana", *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1981, s.84.

14Karsandık, s. 246.

belirtmiştir¹⁵. İtidal gazetesi, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Adana kazası dahilinde çalışan amele sayısını 15-20 bin olarak vermişti¹⁶.

3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Adana'da Tarım İşçileri (1908-1918)

İkinci Meşrutiyet'in başlarında, zirai faaliyetlerde bulunan 50-60 bin amele Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas, Erzurum, Halep ve Konya gibi yerlerden gelmekteydi. Amelelerin, "hafriyat, zer'iyat, hasat, nakliyat, pamuk, susam vesaire" mahsulatin çapa işlerinde çalıştırıldıkları görülmektedir. Amele yetersizliğinde fiyatlar yükselmekte ve çiftçi zarar etmektedir. Adana dışından gelen amelelerin "lisan ve iş bilmezliği" şikayet konusu olmaktaydı. Pamuk kozası ve susam arasındaki farkı ayırt edemeyen amelelerin verilen yemeği beğenmediğinden şikayet edilmekteydi¹⁷. Çiftlik sahibi olan İhsan Fikri'nin yemeği beğenmemekle itham ettiği amelelere yenmesi neredeyse imkansız olan yemekler verildiği, tarafsız bir gözlemci olan Şerafettin Mağmumi tarafından dile getirilmişti. Dolayısıyla işçiler itirazlarında pek haksız değillerdi.

İttihatçılar, 1908 senesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i topraklarına katması üzerine, bu ülkenin müttefiki Almanlara karşı tepkilerinin dozlarını artırınca, halkın da Almanlara bakışı olumsuz olmaya başlamıştı. Anadolu demiryolunda çalışan işçiler greve gitmişler, İstanbul'da Alman silah şirketi Krup'un yolsuzluklar yaptığını iddia eden protestolar gerçekleştirilmişti. Gerginlik Adana'ya da yansımış¹⁸; Bağdat demiryollarındaki grevin etkisiyle şehrin sanayi kollarında çalışan işçiler de greve gitmiş, 1908 yılında Ermeni işçiler Adana merkezinde bulunan iki Alman dokuma fabrikasını basarak ele geçirmişlerdi¹⁹.

Bahsi geçen gelişmelerden haberdar olan Adana çiftçisi oldukça tedirgin olmuştur. Çünkü Adana'da arazilerin genişliği, nüfusun azlığı, tarım üretiminin yüksek düzeyde olması ve pamuk tarımı dolayısıyla önemli ölçüde işçiye ihtiyaç duyulmaktaydı. İhtiyaca binaen mart ayı sonu itibarıyla çevreden 40-50 bin işçi tarlalarda çalışmakta; ot kazarak, orak çekmekte, çeşitli zirai işlerde çalıştıktan sonra ağustos sonunda memleketlerine gitmekte idiler. Otların vaktinde kazılmamasının çiftçiyi perişan edebilme ve haftalık bir grevin dahi şehrin ziraatını tahrip etme ihtimali ortaya çıkmıştı. İstibdat devrinde dahi grev çıkarma konusunda tereddüt göstermeyen işçilerin daha büyük grev yapmamaları için bir sebep bulunmamaktaydı. İtidal gazetesinin 17 Aralık Ocak 1908 tarih ve 7 sayılı nüshasında ortaya çıkması muhtemel bir grev için gerekli tedbirlerin alınması istenmişti. İşçilerle çiftçiler arasında uzlaştırıcı konumunda olan Amele Komisyonunun işçileri tatmine yönelik bir talimatname hazırlaması gerekliliği, meselenin ihmal edilmesi halinde kentin telafisi güç sorunlarla karşı karşıya kalacağı yazılmaktaydı. Pamuk üretiminde meydana gelebilecek böyle bir olumsuz gelişme, sanayisi ve ticareti neredeyse tamamen bu ürüne bağlı olan, şehrin ekonomisi için yıkım olacaktı. Çıkabilecek sorunlar için işçilerin gelmesine dört ay kadar

15 Mağmumi, s.185-186.

16 Ahmet Uçar, Kemal Erkan ve Selman Soydemir, tarafından transkripsiyonu yapılmıştır. Bundan sonraki atıflar yazar adı ve İtidal gazetesinin sayısı ve tarihi olarak verilecektir. İtidal *Gazetesi*, S.28, 14 Mart 1325 [27 Mart 1909] Ahmet Uçar, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz1909)*, C. 1-2, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

17 Uçar v.d., İtidal *Gazetesi*, S.51, 9 Haziran 1325 [22 Haziran 1909]

18 Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.30; Şanda, s.35.

19 *Yurt Ansiklopedisi*, c. 1, s.131.

bir zaman varken mahalli hükümet ve Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası'nın önlemler alması görüşü ortaya atılmıştı²⁰. İşçi hareketleri, İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele aldığı 1913 yılından itibaren gerilemeye başlamıştır²¹.

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında da işçilerin yaşam şartlarındaki zorluk devam etmekteydi. Gündüz Adana'nın oldukça yakıcı sıcağında çalışırken, geceleri yaşanan barınma problemleri hastalıklara davetiye çıkarmakta; ameleler çiftliklerde perişan halde yatmakta, sefil bir hayat sürmekteydiler. Amelenin nisan ayı ortalarından itibaren gelmeye başlaması dolayısıyla bunların daha iyi seviyede barınma ihtiyaçlarının karşılanması konusu Adana basınında dile getirilmekteydi. Amelenin yatması için hastanede bir baraka yaptırılarak onları hasta halde sokaklarda ve kırlarda çaresiz bırakmamak gerekmekteydi. Acil çözüm olarak işçinin ücretinden çiftlik sahiplerinin 4 metelik kesmesi ve toplanan parayla mayıs, haziran, temmuz ve ağustos aylarında Adana köylerini gezerek hastaları tedavi edecek dört seyyar doktor görevlendirilmesi arzusu ifade edilmişti. Yine hükümet tarafından çiftliklerde hastalanan amelenin ilaçlarının çiftçiler tarafından temini zorunluluğunun getirilmesi istenmişti²².

Çiftçiler; çapa ve hasat zamanında mümkün olduğunca yüksek sayıda amelenin Adana'ya gelmesi için çok fazla çaba sarf etmekteydiler. İşgücü yetersizliği onlar için yüksek fiyattan işçi çalıştırmak anlamına gelmekte; bu durum amele yokluğu dolayısıyla ya yüksek ücretler ödemekle ya da ürününü toplayamamakla eş anlamlıydı. İşveren açısından risk ortaya çıkarken, işçiler için ise bölgeye aşırı sayıda amele yığılması işsizlik tehlikesi anlamına gelmekteydi. Kat edilmiş uzun mesafe onlar için zaten masraf demekken, Adana'da da ailesinin geçimi için para harcamak sürdürülebilir bir durum değildi. Çünkü çalışmak demek, aynı zamanda yemek ve barınma ihtiyaçlarının çiftlik sahipleri tarafından ödenmesi demekti. İşgücü fazlalığı, bu nedenlerle işçiler arasında çekişmeleri tetiklemekteydi. İşgücü arzının fazla olduğu dönemlerde işçiler kendi aralarında, hatta işçi-işveren arasında gerginlikler yaşanmaktaydı. Bunlardan birine şahit olan Charles Woods, Adana Olayları sırasında Hristiyanlara ait arpa, buğday ve susam tarlalarında Müslüman unsurların zorla hasat yaptıklarını ve bir kısmını Hristiyan toprak sahiplerine verdiklerini anlatmıştır. İşsizlik sonucu ortaya çıkan çaresizlik, amelelerin zorla kendilerini işçi olarak kabul ettirmeleri sonucunu doğurmuştur²³. Adana Olayları sonrasında tarım sahalarında gerçekleştirilecek otların temizliği ve hasat işlemleri tehlikeye girmişti. Amelelerin ilk kafilesinin gelişini müteakip yaşanan olaylar bir kısmının ölümüne, bir kısmının da geri dönmesine neden olmuştu. Hatta gelmesi gereken ameleler de Adana'ya gelmekten vazgeçmişlerdi. Ortaya çıkan tehlikeye karşı amelelerin olayların sonlandırılmasına dair ikna edilmesi ve bölgeye çekilmesi arzusu Adana gazetelerinde dile getirilmişti²⁴.

Çukurova'nın bereketli topraklarına tarımda çalışmak üzere etrafta bulunan vilayetlerden önemli ölçüde nüfus akın eder ve mevsim sonunda işleri bitince memleketlerine tekrar dönüş yaparlardı. Büyük çoğunluk geri dönse de çok cüzi bir kısmı Adana'da kalmaya devam ederdi²⁵.

20 Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.7, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak 1909]

21 Özgür Öztürk, *Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2010, s.47.

22 Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.28, 14 Mart 1325 [27 Mart 1909]

23 Sinan Dinçer, "1909 Adana Olaylarının Sosyo-Ekonomik Arka Planı", *Ermeni ayaklanmaları Sempozyumu (1894-1909)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.277.

24 Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.36, 18 Nisan 1325 [1 Mayıs 1909]

25 Arıkoğlu, s.15.

Meşrutiyet Döneminde (1876-19018) işçi akını mart sonu itibariyle başlar, ot kazma, orak çekme ve çeşitli zirai hizmetlerde faaliyette bulunduktan sonra ağustos sonu gibi memleketlerine giderlerdi²⁶. Yine hububat hasadı, kadın ve erkeklerin birlikte çalışmasıyla gerçekleştirilmekteydi. Kadınlar dövenlerle harmanları çevirirken, erkekler havaya savurarak hububat ile samanın ayrışmasını sağlardı²⁷.

4. Adana'da İşçilerinin Çalışma Şartları ve Yaşam Koşulları

Pamuk ziraatındaki gelişmeler, Adana'ya çeşitli yerlerden işçilerin doluşmasına neden olmuştu. İşçilerin Adana'ya yoğun olarak geldiği dönem, şubat-mayıs dönemi olmuştur. Bu dönemde pamuk çapalama işleri, yine arpa ve buğday ziraatında ortaya çıkan işgücü ihtiyacı oldukça yüksek sayıda işçiyi bölgeye çekmiştir²⁸. Ancak, pamuk üretimindeki değişime rağmen feodal usuller, hala Adana ziraatında hüküm sürmeye devam etmiştir. Pamuk amelelerine "tutma" denilmekte, kışın çalışan ameleler, çalışmalarının karşılığında her mevsim için altı batman pamuk tohumu elde etmekteydiler. Onların çalışma şartları, Mısır'daki fellahlar ve Amerika'da yaşayan zencilerin şartlarıyla benzerlik göstermiştir. Pamuk işçilerini getiren aracı kişi "elcibaşı" olarak isimlendirilmekte idi. Çalışmaya giden işçilerin arasında elinde kırbaç, başında tuttuğu şemsiye ve göbeğine kadar sarkan saat kordonuyla elcibaşı her zaman fark edilirdi²⁹. Bu şahıslar toprak sahiplerine çeşitli yörelerden işçi temin eder, bundan dolayı da üründen belirli bir oranda komisyon alır; işçinin yevmiyesinden de iş olanağı sağlamanın verdiği hakla kesinti yapardı. Aracı konumunda olan elciler, hem işveren hem de işçiden aldıkları komisyon sayesinde hızla zenginleşmişlerdir. İşçilerin yaşam koşullarından istifade eden tefeciler de vardı. Bunlar amelelere verdikleri parayı, onların haftalıklarından kestirmek suretiyle tekrar almaktaydılar³⁰.

Adana vilayetindeki aşiretlerin birçoğu, hayvancılıkla iştigal ederken bir bölümü ise çiftlik sahiplerinin tarımsal faaliyetlerine katkı sunmaktaydılar. Rençber olarak Adana sancağında bulunan bu kişilerin, yerleşik hayata geçmemiş olmaları dolayısıyla pek hoş karşılanmadıkları görülmektedir. Aşiret üyeleri, İçel ve Alaiye'den rençberlik etmek için geldikleri Adana sancağında yerli halkın zirai alanlarına zarar vermekte, hayvanlarını bir yolunu bularak ele geçirmekteydiler³¹. 1890'larda konargöçerler, tarım sahalarında bir buçuk-üç buçuk mecdiye gibi rakamlara çalışmakta idiler. Tezgahlarda çalışanlar ise genellikle çocuklar ve kadınlardı. Dolayısıyla beceri, Adana'da en önemli sorunlardan biri idi³². Yine de XIX. yüzyıl boyunca işçi ücretlerinden yakınan ve devletin duruma müdahale etmesini isteyen bir çiftçi kesiminin varlığından bahsetmek gerekmektedir³³.

İbrahim Paşa zamanında işçilerin çalışma şartlarında önemli düzenlemelere gidilmişti. Paşa'nın bölgeye hakim olmasından önce haftalık olarak çalıştıkları çiftliklerde çarşamba günü başladıkları işlerini pazartesi akşamı nihayetlendirmekteydiler. Çiftliklerdeki işçiler pazartesi ak-

26Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.7, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak 1909]

27Mağmumi, s.200.

28Dinçer, s.275.

29Şanda, s.19.

30Şanda, s.69.

31 Ulutaş, s.204.

32 M. Bülent Varlık, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, *Adana Sanayi Tarihi*, Adana, Adana Sanayi Odası Yayınları, 2008, s.60.

33Güran, s.76.

şam iş bırakmakta ve salı günkü Amele Pazarı için Adana şehir merkezine gelmekteydiler. Bu çalışma sisteminde işlerini geç saatlerde bitirdikleri için şehir merkezine aileleri ile gelirken soygun ve tecavüz olayları ile karşılaşmaları ya da pazara yetişebilme sorunu işçiler açısından büyük problemler doğurmaktaydı. Salı pazarına yetişemeyen işçilerinin sorunlarına çözüm getirmek isteyen İbrahim Paşa, çiftliklerde çalışma mesaisini pazartesi günü yarım günle sınırlandırmıştı³⁴. Uygulanan yeni sistemle sorunun önüne geçilmiştir. Yeni sistemde işçilerin haftalık ücret kaybı da olmayacak, ücretlerini tam olarak alacaklardı. Mesai saatleri gün doğarken başlamakta, gün batımında nihayetlenmekte idi. Ayrıca işçiler için yarım saat kahvaltı, bir saat kuşluk (sabah yemeği), bir saat istirahat ve öğle yemeği tatili, ikindiden sonra tekrar on beş dakikalık dinlenme süresi verilmesi sağlanmış, ameleleri hırsızlık olaylarından korumak için yevmiyelerin şehirde dağıtılması zorunlu hale getirilmiştir³⁵.

İşçilerin gelişini takip eden zaman diliminde amele pazarı olan salı günleri şehrin sokakları, pazarları ve çarşıları “mahşer-i insan” görüntüsü arz etmektedir. Özellikle yaz aylarına denk gelen salı günlerinde şehrin nüfusu 15-20 bin kişi kadar artmaktaydı. İşçiler, bir hafta işledikleri toprakları sürekli olarak işlememekte ve mutlaka hafta başında şehre inerek salı günü pazarda, amele ücretlerini ve haftalığın miktarını öğrenmek istemekteydiler. Amele pazarında pazarlıklar kesin değildi. Kesin ücret uygulaması ne işçilerin ne de çiftçinin işine gelmekteydi. Çiftçilerden biri üzerinden pazarlık yapılmakta idi. Diğer çiftçiler, bahsi geçen çiftçi ne verirse kendisinin de aynı ücreti ödemeyi kabul edeceğini ifade etmekte, amele de buna itiraz etmemekteydi. Amele pazarı oldukça çekişmeli pazarlıklara sahne olmakta; pazarlıksız yapılan anlaşma taraflardan birinin kandırılması sonucunu doğurmaktaydı. Kandırıldığını düşündüklerinde hem işçi tarafı hem de çiftçiler kendileri için sığınma evi olarak gördükleri Amele Komisyonuna koşmakta ve sorunlarının çözümünü istemekteydiler. İşçilerin gelişinden itibaren bu tür olayların yüzlercesine rastlandığından mahkemeye gitmeden sorunun sulh yoluyla çözümü için sırf bu işe özel Amele Komisyonu kurulmaktaydı. Böylece haftalarca mahkemede sürünecek meseleler, birkaç saat içerisinde çözülmekte ve taraflar genellikle verilen kararlardan memnun olarak işlerinin başına dönmekteydiler. Ameleler her sene, işgücüne duyulan ihtiyacın arttığı dönemlerde, Amele Pazarı'nın olduğu salı günleri aralarında ittifak yaparak büyük yeminler eder ve kendileri açısından uygun bir ücrette anlaşmadan çiftliklere gitmezlerdi. Sorun bazen fazla uzar, böyle durumlar ortaya çıktığında araya Amele Komisyonu ve şehirdeki yerel yöneticiler girer, elci denilen işçibaşlıları tehdit ederek, oluşan ittifakları dağıtırlardı³⁶.

Dönemin şahitlerinden Şerafettin Mağmumi Adana'ya çalışmak amacıyla gelen amelelerle ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur. Adana tarımında iş bulmak için gelen bu amelelerin çalışma şartlarının ağırlığı, onun ifadelerinde net olarak görülmektedir. Uzun mesafeler kat ederek çalışmaya gelen işçilerin çalışma ve yaşam şartları ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

...her yıl mevsim-i ziraatte buraya Kayseri, Niğde, Harput, Diyarbakır ve Sivas ahâlisinden yüz bin kadar gurebâ amele toplanmaktadır. Bunların yevmiyeleri ilk önce otuz kırk paradan başlayarak hararet artıp iş güçleştikçe üç dört kuruşa yükselir. Amele, çiftlikâta bir hafta çalışıp pazartesi günü üç beş saatlik yol yürüyerek Adana'ya gelir ve geceyi açıkta geçirerek salı günü kurulan “ırgat pazarında” isbât-ı vücut ederler. Yevm-i mezkûrda hilâf olmasın Adana'ya kırk-el-

34Karsandık, s. 32.

35 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1961, s.16.

36 Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.7, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak Mart 1909]

li bin amele toplandığından sokaklar meydanlar insan deryâsı kesilir. Adet'a geçilemez. İşte bu pazarda gündelik piyasası kaça çıkarsa ona göre ashâb-ı çiftlikât yeniden amele tutup götürülür. Çiftlik sahibi amelelerine günde iki öğün yemek vermeye mecburdur. Fakat çoğu bu hususta pek gaddarane hareketle simsiyah ve küflenmiş somunlar, müteaffin yağla pişmiş taş gibi sert pilav yediriyor. Bunu haber alınca cânib-i vilayetten memurlar izâmıyla numûneler getirttim ve muzırrı sıhhat olan bu hale meydan verilmemek için mahalli ayân ve hanedândan mürekkep bir komisyon teşkiline muvaffak oldum. Adana'da bu amele meselesi cidden şâyan-ı ıslâhtır. Çoğu memâlik-i bâriden kalkıp haftalarca yol yürüyerek Çukurova gibi bir hâr ve râtib bir iklim geliyor. Otuz kırk para mukabilinde o yakıcı güneşin altında çalışıp geceleri açıkta geçiriyor ve böyle mazarr-ı sıhhat etmeden çoğu telef olup gidiyor³⁷.

İkinci Meşrutiyet'in başlarında Amele Komisyonu sadece çiftçilerden müteşekkildi. İtidal gazetesinde; Amele Komisyonunun sadece çiftçilerden oluşmasının mahsurlarından bahisle, komisyonun birkaç amele başının da eklenmesiyle işlerliğinin daha da artacağı görüşü ileri sürülmekteydi³⁸. Belki de İtidal gazetesinin yazdıklarının etkisiyle daha sonraki dönemde komisyon; işçiden üç, çiftçiden üç ve hükümet mensuplarından iki kişinin (Jandarma zabiti ve komiseri) görev yaptığı bir yapıya dönüşmüştür. Komisyon, işin önemine ve amelelik yapılan mekanın uzaklığına veya yakınlığına göre ücret belirleme hakkına sahipti. Alacak verecek sorunu ortaya çıkarsa bu komisyonca karara bağlanmaktaydı. Kararın değiştirilmesi mümkün değildi³⁹. Adana'da kurulan Ziraat Kulübü, amele haftalığının düzenlenmesini müzakere etmiş, haftalığın "on iki gün yani Çarşamba sabahından ikinci pazartesi sabahına kadar itibarı münasip görülerek zürâ ve ameleye kabul ettirmek üzere teşebbüsât-ı lâzımede" bulunmuştu. Beş buçuk günlük bir sürenin bir hafta olarak değerlendirilmesi hem ameleler ve çiftçi için bazı sorunlara neden olmaktaydı. Amelelerle ilgili ortaya çıkan sorunların giderilmesi için girişilen bu çaba Adana basınında olumlu karşılanmıştı⁴⁰. Adana'da amelelerle ilgili uygulamalar İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar devam etmiştir⁴¹. İbrahim Paşa'nın yaptığı düzenlemeden gayet memnun olan pamuk işçileri, akşam işleri bittiğinde İbrahim Paşa'ya sonraki dönemlerde de dua etmişlerdir⁴².

KontROLSÜZ İŞÇİ AKINININ ŞEHİRDE OLUMSUZLUKLARA NEDEN OLDUĞU DURUMLAR DA ORTAYA ÇIKMAYDI. Mevsimlik işçilerin göçünden kaynaklanan bazı salgın hastalıklar, bu olumsuzluklardan sadece biriydi. 1906 yılında mevsimlik tarım işçileriyle Adana'da yayılan frengi hastalığı uzun süre devam etmiştir⁴³. 1909 baharıyla birlikte amelelerin sorunlarından biri daha Adana gazetelerine yansımıştı. "Amele Pazarında Kumarhaneler, Falcılar ve Yankesiciler" başlıklı bir yazı aslında amelelerin başka bir sorununu çok güzel özetlemekteydi. Şehre çeşitli vilayetlerden gelen ameleler çiftliklerde çok büyük zahmetlerle kazandıkları paralarını yine şehirde bırakarak evlerine dönüyorlardı. İçlerinde perişan duruma düşenler az değildi. Gündüz, Çukurova'nın sıcağı altında

37Şerafettin Mağmumi, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, haz. Nazım Hikmet Polat, Ankara, Cedit Neşriyat, 2010, s.185-186.

38Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.7, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak Mart 1909]

39Arıkoğlu, s.16.

40Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.28, 14 Mart 1325 [27 Mart 1909]

41 Arıkoğlu, s.16.

42 "Akşama hörmət, amin, sabaha niyet, kolumuza kuvvet, kesemize bereket, ağamıza devlet, İbrahim Paşa'ya rahmet, bir dahi rahmet, bir dahi rahmet, kör şeytana lanet, peygambere salavat, Amin." Arıkoğlu, s.15.

43 Ulutaş, s.183.

çalışan ve akşam kazandığını kumara yatıran, hafta başında beş parasız kalan ve elcibaşından para dilenen çok fazla sayıda amele mevcuttu. İtidal gazetesi, çiftlik sahiplerinden zor şartlar altında kazanılan bu paraların heba edilmesinin önüne geçmesini, insanlık namına amelelerin kumar oynamalarını yasaklamalarını istemekteydi. Bu talepten anlaşıldığına göre çiftliklerin olduğu yerlerde de ameleler kumar oynamaktaydı. Hafta başında Amele Pazarına gelen amelenin bir kısmı gece ve ertesi gün amele pazarı civarındaki kahvehanelerde kumar oynamakta, ellerindeki üç beş kuruşu da kaptırmaktaydılar. Bir kısmı ise pazar yerinde bulunan falcılara fal baktırırken yankesicilerin kurbanı oluyorlardı. Birinci kısımda çiftçilerden beklenen çaba, şehir merkezinde yaşananlar için polis teşkilatından beklenmekteydi. Gazete polis teşkilatının dikkatini çekme amacı gütmüş, gariban amelenin bu tür tehlikelerden korunmasının hem insanlık için hem de ailelerin huzuru için yapılması gerektiği inancını dile getirmişti⁴⁴.

Birinci Meşrutiyet Döneminde işgücü arzının bolluğu veya kıtlığına göre işçi ücretleri değişiklik göstermiştir. İşgücü arzının yetersizliği dolayısıyla tarım işçisinin haftalık ücretinin bir liraya yükseldiği yıllar görülmüştü⁴⁵. 1911-1912 senesine gelindiğinde şehirde sürekli olarak çalışan işçi sayısı 1.500 kadardı⁴⁶. Adana sancağında pamuk toplama işiyle meşgul olan çalışanların ücretleri aynı ve nakdi olmak üzere iki şekilde ödenmiştir. Çalışanların topladığı her 1.282 kg Amerikan Pamuğu için 15 para kazanç sağladıkları görülmüştür. Yerli pamuğun toplanmasında ise işçinin topladığı pamuğun % 10'u çalışana, çalışmasının karşılığı olarak verilmiştir. Dolayısıyla Amerikan pamuğu toplayan çalışanların işverene maliyeti, yerli pamuğu toplayan işçiye göre daha düşüktü⁴⁷.

Köylülerin çalışma şekli ise farklılık arz etmekteydi. Köylüler, tarlalarda uzun saatler (11-12 saat) çalışmakta, farklı bir iş yapmaya zaman bulamamaktaydı. Pamuk üretiminde ortaya çıkan ihtiyaç dolayısıyla kadınların da tarlada çalıştırılması, köyde yaşayanların ekonomik hayatında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Daha önce farklı alanlarda çalışan erkekler gibi, kadınlar da diğer işlerde çalışma imkânından mahrum kalmışlar; giyecek eşya dokuyan kadınların artık buna fırsat bulamaması gibi. Diğer ihtiyaçlarına yönelik çalışma imkânı bulamayan köylü, birçok gereksinimini çarşı ve pazarlara yönelerek sağlamaya çalışmıştır. İşçiler gündeliklerini ayakkabı, elbise vs. birçok ürünü almak için harcamak durumunda kalmışlar, böylece yabancı malların köylere kadar yayılmasının önü açılmıştır. Köylüler günlük olarak beş on kuruşa çalışmakta, bilhassa ameleler kazandıklarının bir kısmını şeker ve petrol gibi ürünleri almaya sarf etmekteydiler⁴⁸.

5. Adana'da Sanayi ve Demiryolu İşçileri

Adana'da Bağdat demiryolu çalışanları da bulunmaktaydı. Ancak, önceleri demiryolu çalışanlarının durumu pek iyi değildi. Çalışma sistemi; çalıştıkları her saat için ücret ödenmesi, dinlenme saatlerinin yevmiyeye dahil edilmemesi şeklindeydi. Anadolu demiryollarında çalışan Türk işçiler için Alman demiryolu şube müdürü von Kölmann: "Türk işçisi bir lokma ekmek, iki çürük zeytin ile geçinebilir." demektedir⁴⁹. İşçilerin örgütlenme eksikliği, şirketlerin işini daha da

44Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.27, 11 Mart 1325 [24 Mart 1909]

45 Uçar v.d., *İtidal Gazetesi*, S.7, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak 1909]

46 Varlık v.d, s.76.

47 *Yurt Ansiklopedisi*, c. 1, s.36.

48Şanda, s.69-70.

49Şanda, s.20.

kolaylaştırmıştır. 1900'lü yılların başları, demiryolu şirketlerinin işçileri acımasızca sömürdükleri ve çok düşük fiyatlarla çalıştırdıkları dönem olarak bilinmektedir⁵⁰.

1908 senesinde Doktor Arhankelos Gavrieli, demiryolu çalışanlarını örgütleyerek sendikal çalışmaların içerisine dâhil etmek istemiş, bu yüzden Bağdat demiryollarındaki doktorluk görevinden uzaklaştırılmıştır. Gavrieli, işçilere yapılan haksızlıkların çok fazla olmasından dolayı çalışanların demiryolu idaresine karşı kin dolu olduğunu yazmıştır⁵¹. Aynı yıl Rumeli'de grev olduğuna dair haberler Adana'ya ulaşmıştı. Demiryollarında ilk grevler, Selanik hattında başlamış; işçi ve memurlar, idareden yevmiye ve maaşlarının yükseltilmesini talep etmişlerdi⁵². Grevin etkisiyle Anadolu-Bağdat demiryolu işçileri de greve yönelmişler ancak, tehdit edilerek grevi sonlandırmaları sağlanmıştı. Böylece Anadolu-Bağdat demiryolları çalışanlarının başlattığı grev; vaatler, dilekçeler ve ricalarla etkinliğini kaybetmiştir⁵³.

1907 senesinde sanayi sektöründe çalışan vasıfsız bir işçi 6 günlük çalışmasının semeresi olarak 1-2-4 kuruş alıyor ve yemek parası ödemiordu. Fabrikaların genellikle çalışanları kadın ve çocuklardan müteşekkildi. 1908 senesinde Adana'da faaliyette bulunan bir fabrikada vasıfsız amele 5 kuruş, usta konumunda olanlar ise 15 kuruş günlük yevmiye almaktaydılar.⁵⁴

Adana'da İkinci Meşrutiyet'in başlarında asayişsizlikten işçiler de etkilenmişlerdir. Simyonoğulları fabrikasına çalışmaya giden çocuklar, yolda önlerine çıkan hırsızlar tarafından zorla üzerindeki elbiselerine kadar soyulmaktaydılar. Bunun üzerine fabrika direktörüne müracaat ederek güneş doğmadan fabrikaya gelmeyeceklerini belirtmişlerdi. Direktör, durumu valiliğe bildirmiş, sorunun çözülmemesi halinde fabrikayı kapatmak zorunda kalacağını ifade etmiştir. İtidal gazetesinin haberine göre 4 günde 17 işçi soygun dolayısıyla mağdur olmuştu⁵⁵.

Bölgeye mevsimlik işçi olarak gelen ameleler, Adana Olaylarına da karışmışlardı. Müslümanların öldürüldüğünü görerek çarşı-pazara hücum etmişler ve çarşığı mahvetmişlerdi⁵⁶. Şehre yakın köylerde olan ameleler ise, olaylar başlayınca işlerini bırakarak şehre yönelmişlerdi. Asker, köprüden geçmek isteyenleri engellemiş, hatta birkaç tanesini vurmaya zorunda kalmıştı. Şehre girmiş olsalar çatışmalar daha şiddetli cereyan edecekti. Yukarıda bahsedildiği gibi Müslümanlara saldıran donanımlı Ermenilere karşı odun ve bıçak gibi aletlerle karşılık veren ameleler, olaylar sırasında en çok kayıp veren guruplardan biri olmuşlardır. Bu durum iki taraf arasındaki silahlanma yarışının boyutlarını ortaya koymasından dikkat çekicidir⁵⁷.

1909 yılındaki Adana Olayları sonrasında işsizliğin çözümü için Bağdat demiryolu hattının yapımına tekrar başlanması, Adana valisi Cemal Paşa tarafından elzem görülmekteydi. Aynı şekilde dışarıdan gelen amelelerin kontrol altında tutulmasına çalışılmaktaydı. Bunlara kefil olunma-

50 Varlık, s.73.

51 Şanda, s.25.

52 Şanda, s.27.

53 Şanda, s.35.

54 Varlık, v.d., s.76.

55 Uçar v.d., İtidal Gazetesi, S.16, 19 Kanun-ı Sani 1324 [1 Şubat 1909]

56 Uçar v.d., İtidal Gazetesi, S.33, 7 Nisan 1325 [20 Nisan 1909]

57 Uçar v.d., İtidal Gazetesi, S.35, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909]

sı teklifi ise büyük yükler getireceğinden Adana valisi tarafından uygun görülmemiştir⁵⁸. Birinci Dünya Savaşı öncesinde vilayet genelinde pamuğa dayalı bir sanayi oluşturulmuş; pamuk sanayinin çirçir, iplik ve dokuma bölümlerinde 5.000 civarında işçi çalıştırılmıştır⁵⁹. Ticaret ve Nafia Nezaretinin yaptırdığı istatistiklere göre 1913 yılında, çocukların çalışma koşulları çok sağlıksızdı. Üstelik gündelik olarak iki kuruş verilmekteydi. Çocukların çok düşük fiyatlarla çalıştırılması, Batılıların çalıştırdığı Reji tütün işletmelerinde başlamıştır denilebilir⁶⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Anadolu'da meydana gelen işgücü kıtlığı Adana'da da hissedilmişti. Yaşı küçük olan gençlerin savaşa katılmasıyla tarım faaliyetleri çocuk, yaşlı ve kadınlar eliyle devam ettirilir hale gelmişti⁶¹. Savaş sırasında işçilere duyulan ihtiyaç nedeniyle işçi ücretleri eskiye oranla 7-10 kat kadar artış göstermişti. Ücretler ne kadar yükselmiş olsa da, fiyat artışlarının seviyesine ulaşamadığından işçilerin az veya çok, alım gücünde kayıplar ortaya çıkmıştı⁶².

Sonuç

Adana'da tarım sahalarının bolluğuna karşılık iklim şartları dolayısıyla nüfus oranının az olması mevsimlik işçi göçünü tetiklemiştir. Bölgeye gelen işçilerin hayat şartlarını iyileştirici düzenlemeleri Mısırlı İbrahim Paşa gerçekleştirmiş, ancak sorunları tam anlamıyla çözememiştir. 1860'lı yıllarda Adana pamuk üretiminin dünyaya entegre olması yönündeki çalışmalar bölgeye birçok yerden mevsimlik işçi göçünün yaşanmasına neden olmuştur. Gelen işçilerin yaşam koşulları ve çalışma şartları oldukça ağırdı. Her yıl şubat-nisan döneminde Adana'ya gelen amelelerle çiftçiler arasında ortaya çıkan sorunlarının çözümü için Amele Komisyonu kurulmuş, bu komisyon oldukça etkin bir faaliyet yürütmüştür. Diğer taraftan sanayi işçileri de Adana endüstrisinde faaliyet göstermekteydiler. Onların da zaman zaman grevlere karıştıkları görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı ameleler için de olumsuz sonuçlar doğurmuş, ücretleri fiyat artışlarının altında kalmıştı.

Kaynakça

BEO, 3661/274536, 17 Teşrin-i Evvel [1] 325 [6 Kasım 1909]

İtidal *Gazetesi*, S.7, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak 1909]

İtidal *Gazetesi*, S.16, 19 Kanun-ı Sani 1324 [1 Şubat 1909]

İtidal *Gazetesi*, S.27, 11 Mart 1325 [24 Mart 1909]

İtidal *Gazetesi*, S.28, 14 Mart 1325 [27 Mart 1909]

İtida *Gazetesi*, S.33, 7 Nisan 1325 [20 Nisan 1909]

58 BEO, 3661/274536, 17 Teşrin-i Evvel [1] 325 [6 Kasım 1909]

59 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK Yayınları, 1994, s.172.

60Şanda, s.40.

61 Eroğlu, v.d., s.28.

62Eldem, s.54-55.

İtidal Gazetesi, S.35, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909]

İtidal Gazetesi, S.36, 18 Nisan 1325 [1 Mayıs 1909]

İtidal Gazetesi, S.51, 9 Haziran 1325 [22 Haziran 1909]

“Adana”, *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1981, s.7-181.

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1961.

Dinçer, Sinan, “1909 Adana Olaylarının Sosyo-Ekonomik Arka Planı”, *Ermeni ayaklanmaları Sempozyumu (1894-1909)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.265-281.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK Yayınları, 1994.

Güran, Tefik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Karsandık, Özlem, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Mağmumi, Şerafettin, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, haz. Nazım Hikmet Polat, Ankara, Cedit Neşriyat, 2010.

Öztürk, Özgür, *Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2010.

Samur, Selahattin, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri, 1995.

Şanda, Hüseyin Avni, *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi 1908 İşçi Hareketleri*, İstanbul, Gözlem Yayınları, t.y..

Uçar, Ahmet, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)*, C. 1-2, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Ulutaş, Songül, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, Tarsus, Tarsus Sanayi Odası Yayınları, 2015.

Varlık, M. Bülent, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, *Adana Sanayi Tarihi*, Adana, Adana Sanayi Odası Yayınları, 2008.

Varlık, Bülent, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, 1. baskı, Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1976.

Ekler

Resim 1: Çukurova'da Pamuk Nakliyatı

(Kaynak: W.J. Childs, Across Asia Minor on Foot, Edinburgh / Londra, 1917) <http://www.houshamadyan.org/en/mapottomanempire/vilayet-of-adana.html>